

LA CONQUESTA I COLONITZACIÓ DE LES COMARQUES MERIDIONALS

ÀLEX RUANO FERRER

COCENTAINA, EL COMTAT

Resum: *La prolongació de la resistència armada musulmana després de 1245 va evidenciar la precarietat del control cristià a les terres conquerides. Per tal d'afermar el seu control sobre el territori, Jaume I va promocionar una colonització que garantiria el domini cristià del sud del país.*

Les terres valencianes foren ocupades mitjançant tres campanyes de conquesta que s'estengueren entre 1233 fins a 1245. Ací ens centrarem en la darrera, la que començà el 1244 i que Jaume I va donar per finalitzada el 1245, encara que s'estendria, si fa o no fa, fins a 1258, com veurem.

Després d'ocupar Alzira a finals de 1242 i Xàtiva i Dénia el 1244, Jaume I va dirigir la seua atenció cap a la zona més meridional del regne, fixada el març de 1244 amb l'infant Alfons a Almiçra¹.

---

¹ La frontera quedava delimitada en la línia Biar-Busot.

Segons el *Llibre dels fets*, durant la conquesta de les terres valencianes foren utilitzats fonèvols. A la foto, fonèvol del castell de Castelnaud (França).

Foto: <http://www.castelnaud.com> Davall copyright de SARL Kléber Rossillon for the Château de Castelnaud.

A diferència del que tradicionalment s'ha pensat, els andalusins disposaven d'armes i capacitat per a resistir l'embat feudal, sent la ballesta i la cavalleria lleugera les seues principals virtuts.² Això va fer que el setge de Biar s'estenguera des de setembre de 1244 fins a febrer de 1245.

Amb la caiguda de Biar, Jaume I donà per acabada la conquesta. Les lluites posteriors es presentarien al *Llibre dels fets* com una seqüència de rendicions fàcils, sense massa rellevància. El reducte més important que restava després de Biar el constituïen els huit castells (com a mínim) que controlava al-Azraq en la zona muntanyenca entre Biar i Dénia. Al mes d'abril de 1245 va pactar la seua rendició progressiva.³

Enmig de circumstàncies encara per esclarir, segurament per un malentés de les clàusules del tractat o bé per un incompliment del conveni per part dels

² Vegeu les consideracions de Torró Abad, J. *Naixement d'una colònia: dominació i resistència a la frontera valenciana (1238-1276)*, 2006 (original 1999), PUV, València, pàgs. 38 a 46.

³ Es preveu una treva de tres anys, després dels quals Jaume I rebria tots els castells que posseïa al-Azraq, a excepció dels castells d'Alcalà i Perputxent.

vencedors⁴, al-Azraq va prendre per la força alguns castells a la tardor de 1247⁵. Però segons J. Torró, <<les accions de 1247 no haurien de considerar-se, estrictament, una "revolta", sinó la prossecució de la resistència i, per tant, de la conquesta>>.⁶

Jaume I va considerar el fet que hem descrit una traïció i ho va utilitzar com una excusa per a quedar eximit dels pactes de submissió.⁷ Així, el 6 de gener de 1248 va decretar l'ordre d'expulsió dels musulmans del regne de València. Emperò els efectes de l'expulsió foren limitats: sols es va poder fer fora als andalusins que no s'havien alçat.⁸ En conèixer-se les mesures i després del fracàs de les delegacions que remeteren les aljames per tractar d'evitar-ho, la guerra es va generalitzar a tot el regne valencià.

La guerra d'al-Azraq va començar amb victòries musulmanes: l'ocupació de castells i l'emboscada que, a la serra d'Eslida, va derrotar un cos expedicionari cristià. Per fer front a la sublevació Jaume esperava no convocar la host, confiant en la formació espontània de colles de combatents voluntaris.

Per la seua banda, al-Azraq comptava amb recursos per a poder resistir durant gairebé deu anys: una geografia favorable –rocosa i dificultosa per als cavalls–, una pràctica militar de paranys i tàctiques de guerrilla i la complicitat de l'infant Manuel, primer, i el rei Alfons de Castella, després.⁹

---

⁴ El castell de Gallinera havia de romandre en mans d'al-Azraq fins a 1248.

⁵ Segons la crònica reial els castells de Gallinera, Pego i Serra. Dies després s'apoderaria del de Penàguila.

⁶ Torró Abad, J. *El naixement d'una colònia: dominació i resistència a la frontera valenciana (1238-1276)*, 2006 (original 1999), PUJ, València, pàg. 59

⁷ Recordem que molts d'aquests pactes preveien que la població andalusina podia romandre als seus llocs d'habitatge després de la conquesta.

⁸ També perquè a l'assemblea celebrada al desembre de 1247 la noblesa es va oposar a fer fora els musulmans, doncs eren la principal font de renda a la majoria de senyories valencianes.

⁹ Torró Abad, J. *El naixement d'una colònia: dominació i resistència a la frontera valenciana (1238-1276)*, 2006 (original 1999), PUJ, València, pàg. 61

Al voltant dels cims del Benicadell es va produir una de les batalles més decisives de la guerra, ja que qui es fera amb el control del pas tallaria les comunicacions amb les terres del sud. Foto: Gabriel Màñez (Panoramio).

Poc després, entre mitjans de 1248 i principis de 1250 com a molt tard¹⁰, al-Azraq va intentar prendre el castell de Penacadell (Benicadell), el que tallava el pas del port d'Albaida, tallant la comunicació amb les terres més meridionals del regne. Davant d'aquest succés, Jaume I es va veure obligat a reunir un exèrcit amb la participació de bisbes, rics homes, cavallers i prohoms de la ciutat. Açò obligà els andalusins a retirar-se i també provocà que molts indrets d'arreu del regne es rendiren, quedant concentrada la resistència a les muntanyes meridionals. També a partir de 1250 al-Azraq va optar per la via diplomàtica, mitjançant Alfons de Castella (rei des de 1252) per pactar treves anuals. Però el 1258 un home pròxim a al-Azraq el va traïr, encomiant-lo a vendre tot el gra dels castells per a poder pagar les soldades. Jaume I, assabentat d'açò gràcies al traïdor i als colons de Cocentaina i d'altres viles, va rebutjar la treva.

---

¹⁰ Torró Abad, J. *El naixement d'una colònia: dominació i resistència a la frontera valenciana (1238-1276)*, 2006 (original 1999), PUV, València, pàg. 62.

El 21 de maig de 1258 Jaume I ja es trobava instal·lat a Cocentaina, on esperava congregar la host abans de dirigir-se a les muntanyes. El dia 31 del mateix mes va partir cap a Alcalà, principal bastió d'al-Azraq, des d'on el cabdill musulmà va fugir per a buscar la protecció del castell de Gallinera. Després de huit dies de setge, el castell d'Alcalà va rebre l'ordre de rendir-se. Al-Azraq era obligat a abandonar el regne de València.¹¹

El Castell d'Alcalà o Benissili fou el principal bastió d'al-Azraq i on va establir la seua residència. Foto: <http://www.lamarinaalta.net/>

La guerra, formalment, havia acabat, encara que la conquesta persistiria a través de l'exercici intermitent de la violència contra les aljames i els andalusins. Però l'acte més important de la conquesta, el que la va fer irreversible, fou la distribució de les terres de 1248 i 1249 entre els homes vinguts de Catalunya i Aragó per prosseguir la lluita contra els andalusins.¹² Els nous colons no eren només llauradors, sinó que eren llauradors en armes, disposats a mantenir i

¹¹ Tanmateix, rebia la torre d'Altea amb les seues alqueries, els castells de Polop i Xaló... que quedaven en mans del seu germà Bassâm i del seu Nebot.

¹² Torró Abad, J. *El naixement d'una colònia: dominació i resistència a la frontera valenciana (1238-1276)*, 2006 (original 1999), PUV, València, pàg. 69.

incrementar els seus patrimonis. Alguns d'ells, d'acord amb afinitats o necessitats, formaren colles de companys (*sociis*) enregistrades com a beneficiàries col·lectives de terres durant els repartiments d'aquests anys.¹³

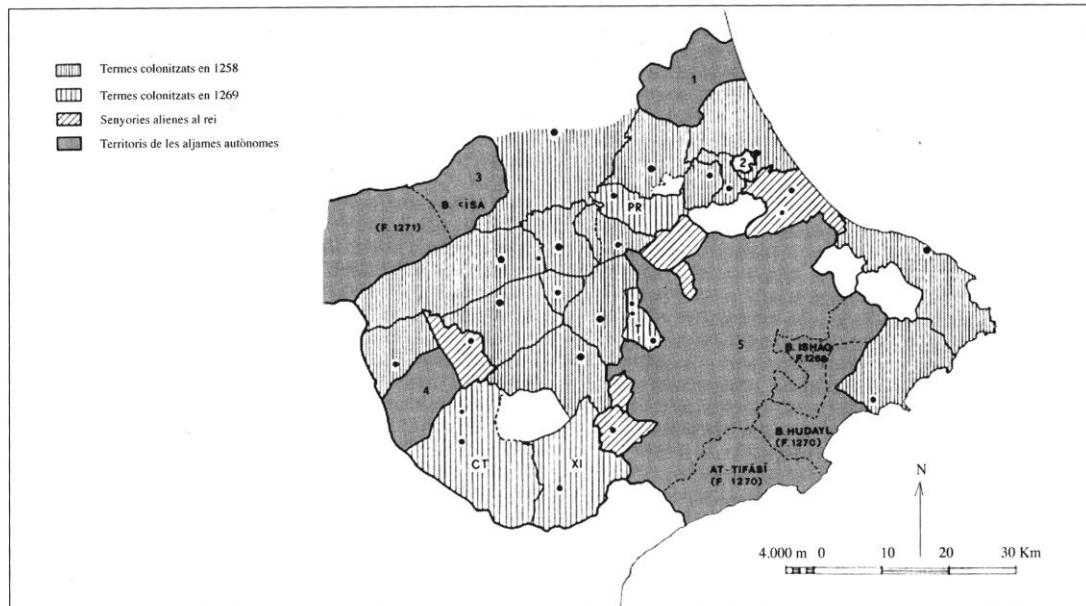

Fig. 9. Estat de la colonització en 1270. Els punts representen els nuclis cristians segons la seua grandària. PR: Pobla de Rugat; T: Travadell; CT: Castalla; XI: Xixona; Aljames: 1. Alfàndec; 2. Beniopa; 3. Montesa; 4. Biar; 5. Serres de la Marina.

Mapa on es mostra l'estat de colonització el 1270, així com els dominis de les aljames autònomes. Font: Torró Abad, J. *Naixement d'una colònia: dominació i resistència a la frontera valenciana (1238-1276)*, 2006 (original 1999), PUV, València, pàg. 111.

Però precisament, la mobilitat de gran part de la població de les comarques meridionals (com es constata a Cocentaina) es trobava relacionada amb aquest fet, ja que els almogàvers eren homes de guerra, dedicats a l'exercici de les armes i a obtenir guanys dels saqueigs.¹⁴ De fet, l'apropiació de terra espontàniament, sense respectar els repartiments del rei (previstos en el segon *Llibre del Repartiment*) provocarien després una revisió de les propietats per part d'agents del rei per determinar el seu ajustament al repartiment reial.

¹³ Torró Abad, J. *El naixement d'una colònia: dominació i resistència a la frontera valenciana (1238-1276)*, 2006 (original 1999), PUV, València, pàg. 99.

¹⁴ Ferragud Domingo, C. *El naixement d'una vila rural valenciana. Cocentaina, 1245-1304*, 2003, PUV, València, pàg. 80.

Tanmateix, al final la pressió dels propietaris va fer que el rei acceptara els fets consumats.

L'endemà de la fi de la revolta (1258) la coexistència de la societat indígena i la colonitzadora fou possible gràcies a l'èxit de la immigració colonial: els colons asseguraven un control militar sobre les aljames i, així, la producció andalusina de rendes. L'èxit colonitzador l'hem de situar entre 1248 i 1266, quan les immigracions van permetre constituir les poblacions d'Albaida, Llutxent, Ontinyent, Cocentaina, Bocairent, Alcoi, Calp, Castalla i Xixona. Si bé la colonització s'estendria fins a finals de segle.

Però, on s'establiren els colons? Els centres colonitzadors s'implantaren en les planes al·luvials, vora les vies de comunicació.¹⁵ En molts casos es va ocupar el mateix lloc o un lloc pròxim del que havien ocupat els musulmans abans de la conquesta, encara que amb una reedificació del terme, amb l'establiment dels andalusins fora-muralla. Eixe, probablement, cas seria el de Cocentaina, on els colons establiren una nova vila propera al lloc d'antic poblament andalusí¹⁶. En altres casos, es fundaren viles *ex-novo*, sense un precedent clar, tal és el cas de la Pobla de Rugat (actual Pobla del Duc), encara que cal destacar que la creació de llocs nous no va ser massa exitosa.¹⁷ De totes maneres, cal considerar que els andalusins vivien, normalment, en unitats aïllades, denominades alqueries, pel que els nuclis més grans de població eren esparsos. Així, l'arribada dels colons va comportar un canvi en el paisatge, amb la desaparició o desnaturalització de nombroses alqueries¹⁸ i amb una

¹⁵ Guinot, E. i Torrò, J. (eds.), *Repartiments medievals a la Corona d'Aragó (Segles XII-XIII)*, 2007, PUV, València, pàg. 246.

¹⁶ Açò caldrà confirmar-ho en futures investigacions, ja que no es coneix amb exactitud la zona d'antic poblament.

¹⁷ Torrò Abad, J. *El naixement d'una colònia: dominació i resistència a la frontera valenciana (1238-1276)*, 2006 (original 1999), PUV, València, pàg. 125.

¹⁸ En el cas de Cocentaina es documenten 19 alqueries conegudes, que s'estenien seguint el curs dels tres rius principals del terme. Tanmateix, després de la conquesta només Cocentaina, Muro i l'Alcúdia foren privilegiats amb major entitat demogràfica, mentre que altres alqueries foren gradualment absorbides pels nuclis de major entitat o bé desaparegueren, dificultant la seua localització topogràfica actual, com és el cas de l'alqueria de Farrasí. Vegeu:

concentració de la població cristiana que tenia per objectiu tant assegurar la recaptació de rendes com proporcionar seguretat als nous pobladors.

Tanmateix, no tota la població musulmana fou foragitada, sinó tot el contrari; es crearen moreries forams a algunes viles i també es mantingueren aljames autònomes a les zones muntanyoses entre Cocentaina i Dénia i també a Beniopa, la Vall d'Alfàndec, Montesa-Vallada i Biar.¹⁹ Aquestes aljames havien mostrat la seua capacitat per a resistir i poder negociar les seues condicions de rendició. D'eixa manera pogueren conservar l'estructura fiscal, l'organització política d'abans de la conquesta i els patrimonis de l'aljama.

Si Jaume I i els feudals permeteren la permanència d'aquesta població andalusina fou perquè ocupaven zones marginals, d'escàs interès per als cristians, com eren les zones muntanyoses. I encara més, eren capaços de produir amb eixes terres marginals més rendes que els cristians, sobretot gràcies a un alt grau d'organització, per damunt de les unitats familiars, i a una disciplina garantida per la cohesió dels llinatges. Comptat i debatut, les aljames esdevingueren el tresor reial, amb el qual la monarquia garantia i satisfieia els deutes i obligacions contrets²⁰. Això era possible gràcies a l'arbitrarietat de les taxes aplicades, doncs si bé conservaven la fiscalitat anterior a la conquesta, els pagaments que ara havien d'efectuar eren augmentats a l'albir del monarca.²¹

Pitjor seria la situació d'aquells musulmans sense terra –eixarics– que habitaven en les aljames noves forams de llocs com Xàtiva o Cocentaina, que

---

Ferragud Domingo, C. *El naixement d'una vila rural valenciana. Cocentaina, 1245-1304*, 2003, PUV, València, pàgs. 34 a 37.

¹⁹ Torró Abad, J. *El naixement d'una colònia: dominació i resistència a la frontera valenciana (1238-1276)*, 2006 (original 1999), PUV, València, pàg. 85.

²⁰ Torró Abad, J. *El naixement d'una colònia: dominació i resistència a la frontera valenciana (1238-1276)*, 2006 (original 1999), PUV, València, pàg. 227.

²¹ En realitat, les pròpies aljames havien donat peu a un augment de les exaccions, ja que per a evitar l'expulsió de 1248 li havien proposat a Jaume I la possibilitat d'augmentar les taxes que pagaven "si volíem que cresquessen la renda a nós, que ells nos darien tot ço que nós coneguéssem que raó fos e cosa convenient" Torró Abad, J. *El naixement d'una colònia: dominació i resistència a la frontera valenciana (1238-1276)*, 2006 (original 1999), PUV, València, pàg. 203.

havien de treballar les terres de cavallers, infançons i colons rics amb contractes de mitgeria.

En conclusió, hem descrit com es va produir la conquesta militar i la posterior colonització de les terres de les comarques meridionals del regne de València. L'èxit de la colonització després de la guerra contra al-Azraq va permetre crear "illes" de població musulmana –controlades pels nous nuclis de pobladors– que generaven una important font d'ingressos per a l'erari reial. Però l'augment de la pressió fiscal, juntament amb la creació de nous assentaments colonials van provocar un nou alçament general de les aljames autònomes el 1276. L'alçament va acabar fracassant el 1277 gràcies a l'estructura colonial bastida l'endemà de l'alçament de 1248.

BIBLIOGRAFIA:

Torró Abad, J. *El naixement d'una colònia: dominació i resistència a la frontera valenciana (1238-1276)*, 2006 (original 1999), PUV, València.

Guinot, E. i Torró, J. (eds.), *Repartiments medievals a la Corona d'Aragó (Segles XII-XIII)*, 2007, PUV, València.

Ferragud Domingo, C. *El naixement d'una vila rural valenciana. Cocentaina, 1245-1304*, 2003, PUV, València.

Furió, A. (coord) *Història de la Corona d'Aragó* (vol. I), 2007, Edicions 62, Barcelona.